

Correctievoorschrift HAVO

2025

tijdvak 2

filosofie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 3.21, 3.24 en 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 3.21 t/m 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommiteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommiteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.

- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goed gerekend worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examinerator en gecommiteerde (eerste en tweede corrector):*

Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Het socratisch gesprek

1 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat er in tekst 1 sprake kan zijn van onderwijs door democratie omdat het gaat om het aanleren van democratische vaardigheden.

voorbeeld van een goed antwoord:

Onderwijs door democratie houdt in dat leerlingen bij het nadenken over de lesstof betrokken worden of dat ze democratische vaardigheden aanleren. In de tekst is er sprake van onderwijs door democratie omdat het volgens Van Rossem draait om het aanleren van democratische vaardigheden zoals je in een ander verplaatsen en onbevooroordeeld luisteren.

2 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Gutmanns opvatting dat de staat geen volledige zeggenschap over onderwijs moet hebben: de staat kan niet voorschrijven welke van de verschillende meningen die er over het goede leven bestaan de juiste is 1
- een uitleg van Gutmanns opvatting dat ouders geen volledige zeggenschap over onderwijs moeten hebben: omdat kinderen ook inwoners van de staat zijn / onderwijs de vrijheid van het kind mogelijk moet maken en tolerantie moet aanleren / onderwijs kinderen moet beschermen tegen de vooroordelen van hun ouders 1
- een uitleg van Gutmanns opvatting dat onderwijsprofessionals geen volledige zeggenschap over onderwijs moeten hebben omdat neutraliteit een omstreden ideaal is 1
- een argumentatie of ouders moeten kunnen bepalen of sociaal gevoelige onderwerpen bij een socratisch gesprek besproken worden 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De staat moet volgens Gutmann geen volledige zeggenschap hebben over het onderwijs omdat er nu eenmaal verschillende meningen zijn over wat het goede leven is. De staat kan niet een van die meningen verplichten als de juiste opvatting die onderwezen moet worden. Dat zou volgens haar een soort Platoonse staatsopvoeding zijn. 1
 - Ouders moeten volgens Gutmann geen volledige zeggenschap over onderwijs hebben, omdat het recht op vrijheid inhoudt dat kinderen onderwijs krijgen dat vrijheid mogelijk en betekenisvol maakt. Daarvoor moeten ze tolerantie aanleren die deze vrijheid mogelijk maakt. Ouders moeten dus ten minste accepteren dat de school deze tolerantie aanleert. 1
 - Onderwijsprofessionals moeten volgens Gutmann geen volledige zeggenschap over onderwijs hebben, omdat het onderwijs onmogelijk kan garanderen dat er geen voorkeur voor een bepaalde manier van leven in doorwerkt. Omdat onderwijsprofessionals niet neutraal kunnen zijn, is het beter om de zeggenschap over het onderwijs te verdelen. 1
 - Ik vind dat ouders niet moeten kunnen bepalen of sociaal gevoelige onderwerpen bij een socratisch gesprek besproken mogen worden. Zoals Gutmann aangeeft, is het belangrijk dat kinderen leren over andere manieren van leven, om tolerantie voor die manieren van leven aan te leren, ook al keuren ouders die af. Juist op het gebied van geweld en discriminatie is het goed mogelijk dat ouders bepaalde dingen afkeuren die wel in de maatschappij voorkomen. 1
- of
- Ik vind dat ouders moeten kunnen bepalen of sociaal gevoelige onderwerpen bij een socratisch gesprek besproken mogen worden. Tijdens een socratisch gesprek delen leerlingen persoonlijke verhalen. Leerlingen vertellen mogelijk ook over privésituaties waar ouders bij betrokken zijn en ze kunnen nog niet goed genoeg inschatten welke verhalen ze beter niet kunnen delen. Uit privacyoverwegingen en om kinderen in bescherming te nemen, moeten ouders kunnen bepalen welke sociale thema's bij een socratisch gesprek besproken mogen worden. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

3 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat burgerschapsonderwijs volgens Biesta uitgaat van een te individualistische benadering van onderwijs: het aanleren van democratische vaardigheden kijkt niet naar welke relaties kinderen met elkaar en anderen hebben / in welke sociale/politieke context ze leven.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Biesta is het aanleren van democratische vaardigheden een te individualistische benadering van onderwijs, omdat deze benadering zich niet afvraagt welke relaties kinderen met elkaar hebben en in welke sociale en politieke context zij leven, terwijl dit wel van invloed is op wat leerlingen leren van het burgerschapscurriculum.

4 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat je het socratisch gesprek als een vorm van politiek bestaan kan zien: leerlingen krijgen de kans om op hun eigen manier met anderen samen te leven en anderen dezelfde mogelijkheid te geven.

voorbeeld van een goed antwoord:

In het socratisch gesprek is er sprake van politiek bestaan. Politiek bestaan houdt in dat je met andere mensen – vreemden – voor altijd in dezelfde wereld leeft. Dat houdt in dat leerlingen de kans moeten krijgen om op hun eigen manier met anderen samen te leven en anderen diezelfde mogelijkheid te geven. In dit gesprek bepalen leerlingen samen een onderwerp en zie je dat ze naar de opvattingen van anderen luisteren. Iedereen heeft de kans om een onderwerp aan te dragen en dus op zijn subjectieve manier te bepalen waarover gesproken gaat worden. De leerlingen krijgen hier dus de kans om zichzelf op hun eigen manier uit te drukken en ze laten de ruimte aan anderen om dat ook te doen.

5 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat Parekh voor een verbod op groepsbelediging is met zijn opvatting dat er een verschil is tussen kritiek en belediging: bepaalde beledigingen zijn heel moeilijk op te vatten als pogingen tot eerlijke kritiek 1
- een uitleg dat Parekh voor een verbod op groepsbelediging is met zijn opvatting dat je rekening moet houden met de machtspositie van een groep: sommige gemeenschappen zijn extra kwetsbaar voor laster 1
- een argument tegen Parekhs opvatting dat sommige beledigende uitingen verboden moeten worden waarbij wordt ingegaan op het voorbeeld van vrouwonvriendelijke opmerkingen in het socratisch gesprek 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Parekh kun je makkelijk onderscheid maken tussen belediging en eerlijke kritiek. Bepaalde beledigingen en racistische uitingen zijn heel moeilijk op te vatten als pogingen tot debat en eerlijke kritiek. Het is daarom dus goed mogelijk om groepsplaster te verbieden terwijl eerlijke kritiek wel mogelijk blijft. 1
- Parekh is voor een verbod op groepsplaster, omdat sommige gemeenschappen extra kwetsbaar zijn voor laster. De wet is een zwaar instrument, maar debat veronderstelt wel een vorm van gelijkwaardigheid, die soms ontbreekt. Hoe zwakker de groep, hoe ernstiger volgens Parekh het strafbaar stellen van groepsplaster moet worden overwogen. 1
- Als je zoals Parekh sommige beledigende uitingen wilt verbieden, dan sluit je uit dat mensen daarover met elkaar in gesprek gaan en hun mening kunnen aanpassen. Sofie legt de situatie van de vriendin uit, waardoor de vooroordelen juist verdwijnen. Als de klasgenoten niks hadden gezegd omdat dat verboden was geweest, had Sofie er ook niet op kunnen reageren en hadden de klasgenoten hun oordelen misschien niet gewijzigd. 1

6 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument voor het voeren van een socratisch gesprek, met een van de vier redenen van Mill voor volledige vrijheid van meningsuiting: feilbaarheid van de mens / mogelijke elementen van waarheid / het gevaar van dogmatisme / de waarde van discussie.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Mill zorgt de vrijheid van meningsuiting ervoor dat discussie de intellectuele activiteit van burgers stimuleert. Dit is een argument voor het voeren van een socratisch gesprek, omdat Nelson met het gesprek het denken van mensen wil stimuleren. Het doel van het socratisch gesprek sluit dus aan bij deze reden van Mill voor volledige vrijheid van meningsuiting.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

7 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat er in een aristocratie volgens Plato maatregelen nodig zijn om ervoor te zorgen dat koning-filosofen de ideale heersers zijn: in een aristocratie hebben de machthebbers de absolute macht, om te voorkomen dat ze door de macht gecorrumpeerd raken, zijn er strikte maatregelen nodig.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Plato is een aristocratie waarin koning-filosofen de macht hebben de beste staatsvorm. Maar er bestaat in een aristocratie het risico dat de machthebbers door hun absolute macht gecorrumpeerd raken. Om dit te voorkomen heeft Plato een aantal maatregelen bedacht die ervoor zorgen dat de koning-filosofen niet partijdig worden en niet gecorrumpeerd raken.

8 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met tekst 2 dat de ISK door Nietzsche kan worden opgevat als een uitdrukking van kuddediermoraal: ze verzetten zich tegen voorrecht / ze belijden de godsdienst van het medelijden.

voorbeeld van een goed antwoord:

Revolutionaire bewegingen zijn volgens Nietzsche een uitdrukking van de kuddediermoraal, omdat ze ook geleid worden door medelijden. Dit medelijden uit zich in hun betrokkenheid bij de zwakkere en uitgebuite groepen in de samenleving. Dit zie je duidelijk terug in de woorden van het ISK-lid als hij zegt dat hij zich schaamt omdat hij niet hielp om de armen en onderdrukten te helpen.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

9 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een definitie van het begrip vrijheid 1
- een argumentatie of deze definitie aansluit bij de opvatting dat je leven alleen zin heeft als je jezelf een taak stelt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Mijn definitie van vrijheid is dat iemand zijn eigen wil kan vormgeven en kan volgen. 1
- Volgens mij sluit mijn opvatting van vrijheid aan bij de opvatting dat je leven alleen zin heeft als je jezelf een taak stelt. De persoon uit tekst 2 volgde eerst zijn neigingen. Nu reflecteert hij voorafgaand aan wat hij doet of hij dat ook wil doen. Hij stelt zichzelf een taak en volgt daarom dus ook zijn wil. Ook is hij bewust bezig met het vormgeven van zijn eigen wil door zichzelf elke keer opnieuw de vraag te stellen of dit bijdraagt aan rechtvaardigheid. 1

of

- Mijn definitie van vrijheid is dat je je eigen waarden en normen vormgeeft. 1
- Volgens mij sluit mijn opvatting van vrijheid niet aan bij de opvatting dat je leven alleen zin heeft als je jezelf een taak stelt. De persoon uit tekst 2 is beïnvloed door de filosoof Nelson en denkt nu dat zijn leven alleen zin heeft als hij strijdt voor recht en rechtvaardigheid. Deze waarden heeft hij overgenomen en hij handelt er nu ook naar. Hij heeft niet de moed genomen om zijn eigen waarden en normen vorm te geven. Daarom sluit het niet aan bij mijn definitie van vrijheid. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 2 Digitale democratie

10 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van het verband tussen Mills mensbeeld en zijn ontplooiingsliberalisme: door te leven vanuit eigen hartstochten/verlangens ontwikkelen mensen zich tot vrije/creatieve/zelfstandig denkende/autonome mensen 1
- een uitleg met dit verband dat Mill voorstander zou kunnen zijn van het initiatief in Barcelona: burgers kunnen zich ontwikkelen tot autonome wezens doordat zij de vrijheid krijgen om te handelen vanuit hun eigen verlangens / doordat zij de vrijheid krijgen creatieve oplossingen te bedenken 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Mill ontwikkelen mensen die vanuit zichzelf en vanuit eigen hartstochten en verlangens leven, zich tot vrije en zelfstandig denkende mensen. 1
- Mill is voorstander van politieke betrokkenheid. Hij zou een voorstander kunnen zijn van het initiatief in Barcelona, omdat deze burgers kunnen leven en handelen vanuit hun eigen verlangens naar minder luchtvervuiling en geluidsoverlast. Ze bedenken samen creatieve oplossingen zoals het ophangen van sensoren, waardoor het sociale gevoel en algemeen welzijn toenemen. Ze ontwikkelen zich hierdoor tot autonome wezens. 1

11 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met de begrippen zelfliefde en eigenliefde dat burgers in de moderne samenleving hun natuurlijke vrijheid zijn verloren: het contact met de eigen innerlijke stem (zelfliefde) wordt door het samenleven overheerst door ijdelheid / vergelijking met anderen (eigenliefde) 1
- een uitleg dat burgers in Barcelona door het delen van data hun natuurlijke vrijheid niet herwinnen als citoyens, omdat het delen van data geen actieve deelname aan het wetgevende proces is / omdat zij zo niet de algemene wil vaststellen 1
- een argument tegen de opvatting dat burgers in een moderne samenleving hun natuurlijke vrijheid verliezen, met het voorbeeld van Barcelona 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Rousseau zijn mensen in de moderne samenleving hun natuurlijke vrijheid verloren, omdat ze niet leven uit zelfliefde maar uit eigenliefde. Ze vergelijken zichzelf met anderen, waardoor ijdelheid hun eigen innerlijke stem overheerst. Alleen als je leeft vanuit je eigen innerlijke stem en dus je eigen wet volgt, ben je volgens Rousseau werkelijk vrij. 1
- De bewoners van Barcelona delen hun data en bepalen waarvoor het gemeentebestuur die data mag gebruiken. Maar dat is niet te vergelijken met het gezamenlijk vaststellen van de algemene wil en zo direct deelnemen aan het wetgevende proces. Ze hebben misschien wel indirect invloed op wat het gemeentebestuur kan besluiten op basis van die data, maar ze herwinnen niet hun vrijheid door zichzelf de wet te stellen, zoals de citoyens in de directe democratie van Rousseau. 1
- Burgers verliezen in moderne samenlevingen niet hun natuurlijke vrijheid zoals Rousseau beweert. Het voorbeeld van Barcelona laat goed zien dat juist in moderne samenlevingen burgers de mogelijkheid hebben om te leven vanuit wat ze zelf belangrijk vinden. Niet met de eis van directe democratie en het vaststellen van de algemene wil zoals Rousseau wil, maar wel door als burger zelf de regie te nemen over welke data je wel en niet deelt met het gemeentebestuur. 1

12 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat de digitalisering van Estland een voorbeeld is van het deliberatieve model voor democratie met het begrip legitimiteit: door debat wordt instemming geëist van iedereen die door de wet wordt geraakt 1
- een argumentatie of het voorbeeld van het deliberatieve model van Estland een goed antwoord is op de anarchistische uitdaging aan democratie 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De digitalisering van Estland is een voorbeeld van het deliberatieve model voor democratie, omdat burgers met elkaar voorstellen doen, daarover geïnformeerd discussiëren en de regering op basis daarvan een wetswijziging heeft uitgevoerd. Er is gezocht naar instemming van burgers en politici door alle burgers op wie de corruptie effect heeft te betrekken bij online voorstellen doen en overeenstemming vinden over wetswijzigingen. Daarmee is er sprake van legitimiteit van de wet die door het volk is gesteld en die geldt voor datzelfde volk. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Ik vind het deliberatieve model van Estland een goed antwoord op de anarchistische uitdaging aan democratie. Kern van die uitdaging is dat niet iedereen in een democratie vrij is, omdat standpunten die in de minderheid zijn het bij stemmingen altijd verliezen van die van de meerderheid. Je moet dus iets anders doen dan alleen maar stemmen. Door burgers zelf voorstellen te laten doen, die allemaal van achtergrondinformatie te voorzien en het debat erover voor iedereen toegankelijk te maken, voorkom je zo goed mogelijk dat de standpunten van minderheden ondergesneeuwd raken door die van de meerderheid en dus niet iedereen vrij is. Op die manier kunnen de burgers van Estland dus zichzelf regeren.

1

of

- Ik vind het deliberatieve model van Estland geen goed antwoord op de anarchistische uitdaging. Door die digitalisering is er begrip van alle betrokkenen voor de genomen wetswijziging, dat is goed voor de harmonie in een samenleving, maar het betekent niet dat elke burger ook zijn eigen wet volgt en dus vrij is. Er zullen burgers zijn van wie de voorstellen niet zijn uitgevoerd. Dat ze begrijpen waarom dat is gebeurd, is niet hetzelfde als kunnen leven volgens je eigen wetten. Voor een werkelijk goed antwoord op de anarchistische uitdaging aan democratie moet de staat verdwijnen.

1

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een reden waarom mensen volgens Dahl tot bloei komen in een democratie: alleen democratieën bieden de voorwaarden waaronder mensen zelfstandiger / meer betrokken / verantwoordelijker / meer intellectueel zijn
- een uitleg met de weergegeven reden van Dahl over menselijke bloei in een democratie, dat burgers van Estland door de digitalisering tot bloei komen

1

1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Dahl kunnen alleen in een democratie mensen zelfstandiger en verantwoordelijker zijn, omdat ze kunnen handelen in hun eigen belang en de ruimte hebben om belangen van anderen in acht te nemen.
- In Estland mogen alle burgers voorstellen doen en ze kunnen allemaal deelnemen aan het overleg. Iedereen kan digitaal meedoen en volgen wat er gebeurt. Mensen worden in Estland dus uitgenodigd om zelfstandig en verantwoordelijk te zijn. Hierdoor komen zij volgens Dahl tot bloei.

1

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argument vanuit de plicht (plichtethiek) voor Bria's opvatting dat medewerkers van de overheid open moeten zijn over hoe er wordt omgegaan met digitale gegevens van burgers: handelen volgens een regel waarvan je kunt willen dat het een algemene wet wordt / behandel een ander niet alleen als middel maar ook altijd als doel op zichzelf 1
- een argument vanuit de deugd (deugdedethiek) voor Bria's opvatting dat medewerkers van de overheid open moeten zijn over hoe er wordt omgegaan met digitale gegevens van burgers: handelen vanuit het juiste midden tussen twee uitersten / handelen vanuit een goede karakterhouding 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- In de plichtethiek moet je een algemene wet kunnen maken van de regels van waaruit je handelt. Als je dus wilt dat burgers open zijn en allerlei gegevens delen met de overheid, dan geldt die openheid voor iedereen en dus ook voor medewerkers van de overheid. Je moet dus als burger kunnen zien welke van jouw digitale gegevens de overheid met welke reden waarvoor gebruikt, zodat je weet dat de overheid jou bijvoorbeeld als mogelijke fraudeur ziet. 1
- In de deugdedethiek handel je vanuit het juiste midden tussen twee uitersten. Openheid van medewerkers van de overheid kan bijvoorbeeld het midden zijn tussen onbezonnen openheid en geheimzinnigheid. Die medewerkers moeten niet indiscreet privégegevens delen van burgers, maar ook niet bewust relevante informatie achterhouden. Medewerkers van de overheid die deugdzzaam handelen, geven dus inzage in wat er met de digitale gegevens van burgers gebeurt, ze laten zien dat ze burgers niet ongefundeerd bespioneren en brengen burgers niet in gevaar door te veel openheid te geven over burgerinformatie. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argumentatie dat burgers zelf moeten kunnen beslissen over hun data met twee van de volgende voordelen: 2

- Democratie helpt een regering van kwaadaardige autocraten te voorkomen.
- Democratie garandeert burgers een aantal fundamentele rechten die niet-democratische systemen niet verlenen en niet kunnen verlenen.
- Democratie verzekert burgers een grotere mate van persoonlijke vrijheid dan enig haalbaar alternatief.
- Democratie helpt mensen hun fundamentele belangen te beschermen.
- Alleen een democratische regering kan personen maximaal in staat stellen om de vrijheid tot zelfbeschikking uit te voeren en te leven onder wetten die ze zelf gekozen hebben.
- Alleen een democratische regering kan personen maximaal in staat stellen om morele verantwoordelijkheid te nemen.
- Democratie bevordert menselijke ontwikkeling volwaardiger dan enig haalbaar alternatief.
- Alleen een democratische regering kan een relatief hoge mate van politieke gelijkheid bevorderen.
- Moderne representatieve regeringen voeren geen oorlog met elkaar.
- Landen met democratische regeringen zijn over het algemeen welvarender dan landen met niet-democratische regeringen.

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Dahl helpt democratie om een regering van wrede en kwaadaardige autocraten te voorkomen. Als je de baas bent over je eigen data, kan je als burger zien dat de overheid jouw gegevens gebruikt en waarvoor. Mocht de overheid kwaadaardige bedoelingen hebben met jouw gegevens, dan kunnen burgers dat makkelijker voorkomen als ze inzage hebben in wat de overheid met hun gegevens van plan is dan wanneer ze die inzage niet hebben. Een regering die niet laat zien welke data ze van burgers waarvoor gebruikt, geeft burgers die mogelijkheid niet, maar regeert eigenlijk over de hoofden van burgers heen en legt de wet op van bovenaf, zonder inzicht voor burgers. Dat is dus niet democratisch. 1
- Volgens Dahl verzekert democratie burgers bovendien een grotere mate van persoonlijke vrijheid dan enig haalbaar alternatief. Als je als burger zelf bepaalt en weet wie wat met welke gegevens van jou doet – bijvoorbeeld of de overheid per se moet weten of jij je tegen corona of mazelen hebt laten vaccineren of niet – dan wordt jouw persoonlijke vrijheid gegarandeerd. Je mag immers zelf bepalen welke gegevens van jou door wie worden ingezien. Als een overheid jou die mogelijkheid niet geeft, dan is die overheid niet democratisch omdat je als burger dan niet de macht hebt over jezelf en jouw gegevens. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

16 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Dahls kritiek op Plato dat er geen wetenschap van het regeren bestaat: Plato verwacht morele kennis met natuurwetenschappelijke kennis 1
- een argumentatie met Bria's opvatting dat de overheid morele vragen moet stellen over het gebruiken van data van burgers, voor Dahls opvatting dat er geen wetenschap van regeren bestaat omdat morele kennis geen natuurwetenschappelijke kennis is / voor Plato's opvatting dat alleen een regering van politieke experts absolute morele kennis heeft 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Plato kan alleen een regering van politieke experts een land besturen. Zij zijn koning-filosofen en hebben absolute morele kennis. Volgens Dahl verwacht Plato met de Idee van het Goede en Rechtvaardige morele wetenschap met natuurwetenschap. Morele kennis is niet te bewijzen volgens Dahl, er bestaat dus geen wetenschap van het regeren zoals Plato beweert. 1
- Ik ben het met Bria eens dat de overheid morele vragen moet stellen over privacy, veiligheid en openheid bij het gebruik van digitale data van burgers. Ik denk dat je daarvoor een filosoof of een ethicus in de regering nodig hebt die begrijpt wat er bij datagebruik door de overheid voor burgers op het spel staat en hoe die belangen het best kunnen worden gewaarborgd. In die zin ben ik het eens met Plato dat een regering moet bestaan uit politieke experts die verstandig en redelijk zijn om op basis van morele afwegingen de juiste beslissingen hierover te nemen. 1

of

- Ik ben het eens met Dahl: wetenschap van het regeren bestaat niet omdat morele wetenschap niet te vergelijken is met natuurwetenschap. Er bestaat niet zoiets als een absoluut moreel idee, dus je kunt regeerders nooit toerusten met een moreel kompas waarin ze altijd moreel de juiste beslissingen nemen. Ik vind wel dat Bria gelijk heeft en dat een overheid morele vragen moet stellen over datagebruik en privacy van burgers. Maar dat kan prima in een democratische regering zonder wetenschap van het regeren. Als burger kan je gewoon stemmen op een partij die morele vragen stelt over de privacy, veiligheid en openheid van jouw data. 1

Opgave 3 Straatpolitiek

17 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat het belangrijk is dat jongeren deelnemen aan politiek, met een van de twee argumenten van Mill over democratie als meer rationele staatsvorm dan een regering van experts: de kwaliteit van beslissingen is groter wanneer daar meer burgers bij betrokken zijn / vrijheid van meningsuiting leidt tot rationelere beslissingen.

voorbeeld van een goed antwoord:

Het is goed als deze jongeren wel zouden deelnemen aan politiek, omdat de kwaliteit van beslissingen beter wordt wanneer er meer burgers betrokken zijn bij de politiek. Ze zeggen zelf dat politici vaak niet begrijpen wat er in de samenleving speelt. Door wel mee te doen, zal er meer informatie zijn en zal de kwaliteit van de beslissingen toenemen dan wanneer alleen experts deze beslissingen zouden maken.

18 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van een van de andere twee redenen van Schumpeter waarom democratische participatie weinig oplevert: afstand tot politieke besluiten / gebrek aan persoonlijke invloed 1
- een argumentatie met tekst 3 en de door de kandidaat genoemde reden van Schumpeters opvatting dat democratische participatie weinig oplevert 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Schumpeter zorgt de grote afstand tot politieke besluiten ervoor dat politieke participatie weinig oplevert. 1
- Ik ben het eens met Schumpeters opvatting dat democratische participatie weinig oplevert. De jongere in tekst 3 is misschien wel maatschappelijk betrokken, maar daarmee ben je nog niet rationeel als het om politiek gaat. In tekst 3 zie je juist goed de afstand die jongeren hebben tot de politiek. Hij lijkt bijvoorbeeld niet door te hebben dat onderwerpen als de wooncrisis of racisme met politiek te maken hebben. Democratische participatie heeft niet veel zin wanneer mensen niet eens precies weten waarover politiek gaat. 1

of

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Ik ben het niet eens met Schumpeters opvatting dat democratische participatie weinig oplevert. De jongere in tekst 3 laat zien dat er veel minder afstand tot de politiek is dan vaak wordt gedacht. De wooncrisis en racisme spelen juist een rol in zijn dagelijks leven. Hij weet waar politiek over gaat, alleen misschien niet dat het 'politiek' heet. Ik denk dat mensen veel meer betrokken zijn dan Schumpeter denkt en dat democratische participatie door die betrokkenheid juist wel wat kan opleveren.

1

19 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een de volgende elementen:

- een uitleg van een overeenkomst tussen Nozicks opvatting van democratie en Kaulingfreks' opvatting van ontregelende politiek: beide bekritiseren de legitimiteit van de staat
- een uitleg met tekst 4 van een verschil tussen Nozicks opvatting van democratie en Kaulingfreks' opvatting van ontregelende politiek: ontregelende politiek roept op tot nieuwe wetten en regels, terwijl Nozicks opvatting van democratie pleit tegen wetten van de staat

1

1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Nozick bekritiseert de legitimiteit van de bestaande democratie door te stellen dat het een vorm van tirannie is. Ook ontregelende politiek heeft kritiek op de legitimiteit van de bestaande democratie.
- In de tekst staat dat ontregelende politiek verlangt naar nieuwe regels en wetten, zodat een meer inclusieve en rechtvaardige samenleving kan ontstaan. De problemen met de legitimiteit van democratie kunnen dus verholpen worden. Vanuit Nozicks opvatting van democratie zijn juist die regels en wetten het probleem. Ook nieuwe wetten of regels vormen uiteindelijk een beperking voor het individu. Burgers volgen dan de wet van de staat en niet hun eigen wet.

1

1

20 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met het verhaal van de graanhandelaar wanneer ontregelende politiek volgens Mill niet meer in het belang is van democratie: uitingen die onmiddellijk en vrijwel zeker tot geweld zullen leiden, moeten volgens Mill verboden worden.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Mill is de vrijheid van meningsuiting in het belang van democratie. Daaronder vallen sommige vormen van ontregelende politiek. Met het verhaal van de graanhandelaar laat Mill tegelijkertijd wel een duidelijke grens zien. Als er een woedende menigte voor je staat, kun je niet zomaar alles zeggen. Radicale uitingen die onmiddellijk en vrijwel zeker tot geweld zullen leiden, moeten volgens hem wel verboden worden. Die zijn niet in het belang van de democratie, stelt Mill.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

21 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument voor het toelaten van ontregelende politiek binnen de democratie, met Kelsens relativistische wereldbeschouwing: een democratie moet elke overtuiging een kans geven, omdat inzicht in absolute waarheid voor de mens onmogelijk is.

voorbeeld van een goed antwoord:

Ontregelende politiek moet juist in een democratie toegelaten worden. De democratie veronderstelt volgens Kelsen een relativistische wereldbeschouwing. Inzicht in absolute waarheid is niet mogelijk voor mensen. Daarom moet elke opvatting een kans krijgen. Dat geldt ook voor de manier waarop de kansarme jongeren zichtbaarheid afdwingen. Het maakt niet uit of dat een minder gebruikelijke manier is binnen een democratie. Op het moment dat je nieuwe, kritische opvattingen niet toelaat, dan houdt een democratie op een democratie te zijn.

22 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg van wanneer ontregelende politiek niet toegelaten zou moeten worden binnen de democratie, met Van den Berghs opvatting over de grens van de vrijheid van overtuigingen: als er geen bereidheid is tot gedachtewisseling.

voorbeeld van een goed antwoord:

Als blijkt dat de jongeren niet bereid zouden zijn tot gedachtewisseling en alleen maar willen rellen, dan zou je ontregelende politiek niet moeten toelaten binnen de democratie. Volgens Van den Bergh zit daar de grens in de vrijheid van overtuigingen. Je moet bereid zijn tot gedachtewisseling en het gesprek willen aangaan.

23 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat ontregelende politiek geen modus vivendi is: bij een modus vivendi accepteren burgers de wet voorlopig, ook al zijn ze het er niet mee eens, ontregelende politiek verzet zich juist openlijk tegen de wet 1
- een uitleg van Rawls' opvatting van overlappende consensus: burgers stemmen in met de wet op basis van eigen, vaak verschillende overtuigingen 1
- een argumentatie of ontregelende politiek past bij wat Rawls het feit van redelijk pluralisme noemt, namelijk dat redelijke mensen in vrije omstandigheden tot verschillende inzichten komen over wat waardevol is in het leven 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Van een modus vivendi is sprake wanneer burgers het niet eens zijn met de wet, maar deze wel voorlopig en met tegenzin accepteren. Het is een manier van leven. De tegenstanders weten dat ze een minderheid zijn en dus bepaalde dingen moeten accepteren waar ze het eigenlijk mee oneens zijn. Hiervan is geen sprake bij ontregelende politiek. De bestaande wetten worden juist niet geaccepteerd en jongeren verzetten zich openlijk. 1
 - Rawls vindt een modus vivendi onwenselijk en pleit juist voor overlappende consensus. Daarbij stemmen alle burgers in met de wet op basis van eigen, vaak verschillende overtuigingen. 1
 - Ik vind dat ontregelende politiek past bij wat Rawls een feit van redelijk pluralisme noemt. Mensen erkennen hierbij dat redelijke mensen in vrije omstandigheden tot verschillende opvattingen kunnen komen over hoe ze moeten leven. Wat mij betreft gaat het bij verschillende opvattingen niet alleen om de inhoud, maar ook om hoe je die opvattingen uit. Voor de jongeren is ontregelende politiek de manier waarop zij hun opvattingen uiten. En die manier is vooral een kritiek op de staat en niet zozeer op andere burgers. Ik denk dat zij prima accepteren dat andere mensen weer andere opvattingen hebben. 1
- of
- Ik vind niet dat ontregelende politiek past bij wat Rawls een feit van redelijk pluralisme noemt. De jongeren willen erkenning voor hun eigen opvatting, maar door de manier waarop ze dat doen, lijken ze niet veel ruimte te geven aan de opvattingen van anderen. Die hebben namelijk last van de manier waarop ze aandacht opeisen. Bij het feit van redelijk pluralisme erkennen mensen dat redelijke mensen in vrije omstandigheden tot andere opvattingen kunnen komen over hoe ze moeten leven. Als je echt zou erkennen dat andere mensen andere opvattingen erop nahouden, zou je denk ik niet voor ontregelende politiek kiezen, maar op een andere manier proberen de discussie aan te gaan. Daarom past het volgens mij niet bij het feit van redelijk pluralisme. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

24 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argumentatie of jongeren een gelijkwaardige gesprekspartner in de politiek zouden moeten zijn, met gebruik van:

- een nadeel van stemmen volgens het deliberatieve model: stemmen versterkt de bestaande machtsstructuren / waarom zouden we de meerderheid gehoorzamen / sommige voorkeuren zijn makkelijker te vertalen in een marktmodel 1
- een van de vier voordelen van het deliberatieve model van democratie: het kan zorgen voor andere mogelijkheden / het maakt overeenstemming in de toekomst waarschijnlijker / het voorkomt dat meningsverschillen voortkomen uit gebrek aan inzicht of inlevingsvermogen / het drukt respect uit voor de medeburger 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ik ben het eens met Kaulingfreks' standpunt dat jongeren een gelijkwaardige gesprekspartner in de politiek zouden moeten zijn. We moeten bij jongeren meer oog hebben voor machtsongelijkheid, zoals Kaulingfreks stelt. Kansarme jongeren hebben namelijk veel minder macht vergeleken met politici. Wanneer we blijven uitgaan van stemmen zal deze ongelijke positie van jongeren altijd geaccepteerd en versterkt worden. 1
- Ik denk dat het deliberatieve model van democratie dit probleem kan oplossen. Volgens het deliberatieve model van democratie moet namelijk iedereen die geraakt wordt door een bepaalde beslissing instemming geven door het voeren van een gesprek. Bij stemmen wordt niet gekeken of jongeren geraakt worden door een beslissing, terwijl dit wel degelijk het geval is voor veel politieke besluiten die politici nemen. Door het gesprek aan te gaan, wordt in elk geval respectvol omgegaan met jongeren als medeburgers. 1

of

- Ik ben het niet eens met Kaulingfreks' standpunt dat jongeren een gelijkwaardige gesprekspartner in de politiek zouden moeten zijn. Op zich snap ik haar punt wel dat jongeren weinig macht hebben vergeleken met politici, maar jongeren kunnen wel kiezen welke politici hen vertegenwoordigen. Dan moeten ze alleen wel stemmen. 1
- Ik denk niet dat het deliberatieve model van democratie dit probleem kan oplossen. Wanneer je jongeren wilt laten meepraten, denk ik dat er nog meer meningsverschillen ontstaan en overeenkomst in de toekomst juist minder groot is, in tegenstelling tot wat voorstanders van het deliberatieve model denken. Het is goed om te proberen jongeren te betrekken, maar je kan uiteindelijk niet iedereen laten meepraten over politiek. Dat is gewoon niet haalbaar. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

25 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Sandels kritiek op het liberalisme met zijn opvatting dat neutraliteit onwenselijk is: de liberale nadruk op keuzevrijheid ondermijnt de bereidheid om je in te zetten voor de samenleving / voor solidariteit 1
- een uitleg van Sandels kritiek op het liberalisme met het voorbeeld van het zombieprotest: betekenisvol samenleven kan alleen door met elkaar in verbinding te staan en niet door als zombies langs elkaar heen te leven 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Als communitarist geeft Sandel kritiek op het liberalisme, waarbij de focus veel meer op het individu ligt dan op de gemeenschap. Conflicten kunnen daardoor uit de publieke sfeer gehaald worden en overgelaten worden aan de keuze van individuen. Dit idee van neutraliteit ondermijnt volgens hem de burgerzin en solidariteit in een gemeenschap. We moeten juist uitleggen wat we belangrijk vinden. 1
- Deze kritiek is ook te zien bij het zombieprotest, waar de betogers laten zien dat je in de tegenwoordige samenleving wel een eentonige massa kan vormen, maar dat je dan als zombies langs elkaar heen leeft. We moeten juist met elkaar in gesprek blijven, onze verschillen omarmen en de verbinding blijven zoeken. 1

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 25 juni.

6 Bronvermeldingen

tekst 1	Kristof van Rossem, Socratisch filosoferen met jongeren, 2009
tekst 2	Der Internationale Sozialistische Kampf-Bund (ISK) und seine Publikationen, 2006
tekst 3	Femke Kaulingfreks, Beschouw jongeren als expert, 2023
tekst 4	Femke Kaulingfreks, Straatpolitiek, 2017
afbeelding	eu.usatoday.com/picture-gallery/news/2017/07/05/zombies-protest-ahead-of-the-g20-summit/103450550/

